

PUL AYLANMASI VA UNING TARKIBI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Bank ishi” kafedrası o‘qituvchisi

Muxammadiyev Kamoliddin G‘ulomiddinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Aliqulov Azamat Erkin o‘g‘li

Annotatsiya. Ushbu maqolada pul aylanishi tushunchasi, uning iqtisodiy mohiyati va tarkibiy qismlari yoritib berilgan. Pul aylanishining shakllari, pul muomalasidagi naqd va naqdsiz hisob-kitoblarning o‘rni hamda ularning iqtisodiy jarayonlarga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, pul aylanishining barqaror ishlashi iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya darajasi va moliya-kredit tizimi rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: pul aylanishi, pul muomalasi, naqd pul, naqdsiz pul, pul massasi, bank tizimi, iqtisodiy barqarorlik.

Kirish. Pul aylanishi iqtisodiy tizimning uzluksiz va barqaror faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning realizatsiya qilinishi, daromadlarning shakllanishi va qayta taqsimlanishi, shuningdek, moliyaviy majburiyatlarning bajarilishi bevosita pul aylanishi orqali amalga oshiriladi. Pul mablag‘larining iqtisodiyotda doimiy va tartibli harakati ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlab, bozor munosabatlarining samarali ishlashiga zamin yaratadi. Shu sababli pul aylanishining to‘g‘ri tashkil etilishi va uning samaradorligi mamlakat iqtisodiy rivojlanishi hamda moliyaviy barqarorligining muhim omillaridan biri sanaladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida pul aylanishining hajmi va tezligi ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, tovarlar taklifi, narxlar darajasi, aholining daromadlari va to'lov qobiliyati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Pul aylanishida yuzaga keladigan muvozanatsizliklar inflyatsiya jarayonlarining kuchayishiga, pulning xarid qobiliyatining pasayishiga va moliyaviy beqarorlikning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Shu bois pul aylanishi va uning tarkibini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish, pul muomalasini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish hamda zamonaviy to'lov tizimlarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Pul aylanishi iqtisodiy tizimning eng muhim funksional mexanizmlaridan biri bo'lib, pul mablag'larining ishlab chiqarish jarayonida vujudga kelishidan tortib, ularning yakuniy iste'molchilarga yetib borishigacha bo'lgan barcha bosqichlarda uzluksiz harakatini ifodalaydi. Pul aylanishi orqali ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar bozorga chiqariladi, ular sotilib, ishlab chiqaruvchilarga daromad keltiradi hamda iqtisodiy resurslarning qayta taqsimlanishi amalga oshiriladi. Shu bilan birga, pul aylanishi moliyaviy majburiyatlarning, jumladan, soliq to'lovlari, kredit majburiyatlari va boshqa to'lovlarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlaydi. Pul aylanishining barqarorligi ishlab chiqarish hajmining o'sishi, bozor muvozanatining saqlanishi va iqtisodiy tizimning izchil rivojlanishi uchun zarur shart hisoblanadi. Aksincha, pul aylanishidagi uzilishlar iqtisodiy beqarorlikni kuchaytirib, narxlar darajasining oshishiga, ishlab chiqarish va investitsiya faolligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Pul aylanishining tarkibi naqd pul aylanishi va naqdsiz pul aylanishidan iborat bo'lib, bu ikki shakl iqtisodiy munosabatlarda o'zaro chambarchas bog'liq holda amal qiladi. Naqd pul aylanishi, asosan, aholi o'rtasida kundalik tovar va xizmatlar uchun amalga oshiriladigan hisob-kitoblarda namoyon bo'ladi hamda ichki iste'mol bozorining faoliyat yuritishida muhim rol o'ynaydi. Ish haqi, pensiya, stipendiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy to'lovlarning naqd shaklda berilishi aholining real daromadlari, xarid qobiliyati va iste'mol faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, naqd pul aylanishining haddan

tashqari kengayib ketishi pul muomalasi ustidan nazoratning susayishiga, pul mablag‘larining norasmiy aylanishiga va yashirin iqtisodiyot ulushining ortishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu holat, o‘z navbatida, inflyatsiya bosimini kuchaytiradi hamda makroiqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Naqdsiz pul aylanishi zamonaviy iqtisodiyotda ustuvor ahamiyat kasb etib, bank tizimi orqali amalga oshiriladigan barcha moliyaviy hisob-kitoblarni o‘z ichiga oladi. Korxonalar va tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro to‘lovlar, davlat byudjeti bilan hisob-kitoblar, soliq va majburiy to‘lovlar, kreditlash va investitsiya operatsiyalari asosan naqdsiz shaklda bajariladi. Naqdsiz pul aylanishi pul mablag‘larining tezkor, aniq va shaffof harakatini ta’minlab, iqtisodiy munosabatlarda moliyaviy intizomni mustahkamlaydi. Bundan tashqari, naqdsiz hisob-kitoblar tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, pul oqimlarini samarali boshqarish va bank resurslaridan oqilona foydalanish imkonini beradi. Ushbu shakl bank tizimi barqarorligi va moliya-kredit munosabatlarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Pul aylanishining samaradorligi pul massasi hajmi va uning aylanish tezligi bilan belgilanib, bu ko‘rsatkichlar iqtisodiyotdagi umumiy pul taklifi va talab o‘rtasidagi muvozanatni aks ettiradi. Pul massasining iqtisodiy ehtiyojlardan ortiqcha ko‘payishi inflyatsiya jarayonlarini kuchaytirib, pulning xarid qobiliyatini pasaytiradi, yetarli bo‘lmagan holatlarda esa ishlab chiqarish, savdo va investitsiya faoliyati cheklanadi. Shu sababli Markaziy bank tomonidan olib boriladigan pul-kredit siyosati pul aylanishini tartibga solishning asosiy vositasi hisoblanadi. Foiz stavkalari, majburiy zaxiralar normasi, qayta moliyalash mexanizmlari va ochiq bozor operatsiyalari orqali pul muomalasidagi barqarorlik ta’minlanadi hamda inflyatsiya darajasini nazorat qilish imkoniyati yaratiladi.

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalar va elektron to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi pul aylanishining sifat jihatidan yangi bosqichini shakllantirmoqda. Plastik kartalar, mobil to‘lov ilovalari, internet-banking va masofaviy bank xizmatlarining keng joriy etilishi naqdsiz pul ulushini oshirib, naqd pulga bo‘lgan ehtiyojni sezilarli darajada kamaytirmoqda. Bu esa pul muomalasining shaffofligini oshirish, korrupsiya va yashirin

iqtisodiyot xavfini kamaytirish hamda iqtisodiy jarayonlarni tezlashtirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida ham pul aylanishini modernizatsiya qilish, bank xizmatlarini raqamlashtirish va moliya tizimini takomillashtirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu chora-tadbirlar milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, bank tizimiga bo‘lgan ishonchni oshirish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytirishga qaratilgandir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pul aylanishi iqtisodiyotning uzluksiz va barqaror faoliyat yuritishini ta‘minlovchi eng muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi. Pul mablag‘larining ishlab chiqarishdan tortib yakuniy iste‘molchiga yetib borishgacha bo‘lgan doimiy va tartibli harakati iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshiradi, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlaydi, tovar va xizmatlar ayirboshlanishini osonlashtiradi hamda daromadlarning shakllanishi va qayta taqsimlanishini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, pul aylanishining holati mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, bozor muvozanati va moliyaviy barqarorligining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Agar pul muomalasi barqaror va nazorat ostida bo‘lmasa, bu inflyatsiya jarayonlarini kuchaytirishi, pul qadrsizlanishini tezlashtirishi hamda iqtisodiy subyektlar faoliyatini cheklashi mumkin. Shu sababli pul aylanishining sifatini va samaradorligini doimiy ravishda monitoring qilish va uning iqtisodiy qonuniyatlarga muvofiqligini ta‘minlash davlat uchun ustuvor vazifa hisoblanadi.

Pul aylanishining tarkibiy qismlari — naqd va naqdsiz pul muomalasi iqtisodiy jarayonlarning samarali tashkil etilishida muhim o‘rin egallaydi. Naqd pul muomalasi aholining kundalik iste‘moli, ish haqi va ijtimoiy to‘lovlar bilan bog‘liq bo‘lsa, naqdsiz pul aylanishi bank tizimi orqali amalga oshiriladigan to‘lovlar, soliq va majburiy to‘lovlar, korxona va davlat byudjeti o‘rtasidagi hisob-kitoblar, kredit va investitsiya operatsiyalari orqali iqtisodiy resurslarning tez va shaffof harakatini ta‘minlaydi. Ushbu ikki shakl o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash inflyatsiya darajasini nazorat qilish, pulning xarid qobiliyatini saqlash, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois pul massasi hajmi va uning aylanish tezligini

iqtisodiy ehtiyojlarga mos ravishda boshqarish, Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan pul-kredit siyosatining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar, elektron to'lov tizimlari va onlayn bank xizmatlarining jadal rivojlanishi pul aylanishini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Plastik kartalar, mobil ilovalar, internet-banking va masofaviy bank xizmatlarining kengayishi naqdsiz pul ulushini oshirib, naqd pulga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada kamaytiradi, shuningdek, pul muomalasining shaffofligini oshiradi va iqtisodiy jarayonlarni tezlashtiradi. Bular nafaqat tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi, balki bank tizimining barqarorligini mustahkamlash, iqtisodiy subyektlar va aholining moliyaviy resurslarga bo'lgan ishonchini oshirish imkonini ham yaratadi. Shu sababli pul aylanishi va uning tarkibini chuqur tahlil qilish, zamonaviy to'lov vositalarini joriy etish, bank-moliya tizimini izchil rivojlantirish hamda pul-kredit siyosatini puxta amalga oshirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va aholi farovonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A.A. *Pul muomalasi va kredit*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
2. Raximov M.M. *Bank tizimi va pul aylanishi*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
3. To'xtasinov B., Qodirov B. *Tijorat banklari faoliyati*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Jumaniyozov X.X. *Bank menejmenti*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Pul-kredit siyosati bo'yicha rasmiy ma'lumotlar*.
6. O'zbekiston Respublikasining "Markaziy bank to'g'risida"gi Qonuni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bank-moliya tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.